

УДК 378.124(477.54)

DOI:10.30837/nc.2022.3.42

Економічна школа І.Ф. Прокопенка

*Вікторія Соляр,
Любов Радченко*

«Для університету... наукові школи — це його золотий фонд, гордість та найвизначніше надбання» — цитуємо, наслідуємо й зберігаємо зв'язок цінної творчої спадщини педагога-економіста академіка І.Ф. Прокопенка, надбавь його економічної школи у спадкоємності кращих наукових традицій між різними генераціями дослідників та наукових пошуків сучасників-послідовників [1, с.4]. Економічна школа Прокопенка — це яскравий приклад корпоративної форми організації наукової діяльності викладачів, вчителів, вчених, економістів-практиків, у якій дослідники об'єдналися на основі новітньої дослідницької програми навколо визнаного лідера, яким був Іван Федорович. Під його керівництвом створено наукову школу економічної освіти і виховання школярів, інтенсифікації навчальної діяльності студентів, упровадження нових педагогічних технологій, методологічного та дидактичного забезпечення курсів з економіки.

Професійний шлях І.Ф. Прокопенка як науковця-економіста розпочато у далекому 1965 році на посаді викладача,

доцента (1975 рік) та завідувача (1973–1980 роки) кафедри політичної економії Харківського юридичного інституту (нині Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого). З 1970 по 1973 рік Прокопенко І.Ф. — аспірант кафедри політичної економії Харківського державного університету імені О.М. Горького (нині Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна). По закінченні аспірантури у 1973 році Івану Федоровичу було присуджено науковий ступінь кандидата економічних наук за результатами захисту кандидатської дисертації на тему «Економічні закономірності управління суспільним виробництвом»[3, с.7].

Інституційне оформлення наукової школи економіки й економічної освіти відбувалося у 1980-х роках і знаменувалося призначенням Івана Федоровича Прокопенка на посаду ректора тоді ще Харківського державного педагогічного інституту (нині Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди), а також професором (1985 рік), завідувачем кафедри економічної теорії, яку було утворено на

базі загально-університетської кафедри політичної економії (назва до 1991 року).

І.Ф. Прокопенко зробив значний внесок у розвиток кафедри економічної теорії, яку очолював понад 30 років (1984–2015 роки), саме під його талановитим керівництвом була створена сучасна економічна школа з оригінальним поглядом на змістовні й перспективні проблеми економічної теорії й освіти. Фундатор обґрунтував доцільність формування економічних знань, економічної культури у студентів та учнів шляхом упровадження в шкільні програми навчальних інноваційних предметів в сучасних умовах господарювання; розробив наукову концепцію багаторівневої загально-педагогічної підготовки фахівців за всіма освітніми рівнями зі спеціальності «Економічна теорія»; впровадив в освітній процес новаторську технологію економічної освіти учнів і студентів.

Наукова діяльність засновника економічної школи зосередилася на методології економічної освіти, економічній теорії з питань трансформаційної економіки, історії економічної думки, розробці програм і стандартів з економічної освіти, інноваційних педагогічних технологіях для підготовки сучасного вчителя. Розробив авторську концепцію інтенсифікації навчальної діяльності студентів та варіанти нових педагогічних технологій, альтернативних до традиційних технологій навчання. Нові технології навчання привернули увагу педагогічної громадськості й поширилися в багатьох закладах вищої освіти України та за її межами, у зв'язку з чим І.Ф. Прокопенко був удостоєний першої премії НАПН України (1996 рік).

Поєднання далекоглядності, актуальних ідей та своєчасності прийнятих рішень, прогресивності й відповідальності, а з іншого боку толерантність, доброта і чуйність дозволили Прокопенку І.Ф. згуртувати на той час команду однодумців, об'єднати спільні цілі та наукові інтереси. В атмосфері довіри, взаєморозуміння, поваги й авторитету колектив наукової школи та кафедри пройшов хоч і складний, але цікавий і продуктивний шлях.

Кафедра економічної теорії, як особлива форма інтелектуального об'єднання вчених, підготовки науково-педагогічних кадрів, наукового співробітництва, стала динамічною одиницею економічної науки. Формування в Україні ринкових відносин потребувало значного підвищення економічної культури та свідомості, вимагало якісно нового підходу до підготовки фахівців-економістів із сучасним світоглядом, професійними знаннями інноваційного характеру, вміннями їх практичного використання при розв'язанні соціально-економічних проблем на базі постійної самоосвіти. Проривом того часу стала реалізація ідеї ректора Прокопенка І.Ф. відкрити нову економічну спеціальність та створити економічний факультет. У 1994 році у складі Інституту економіки та права — структурного підрозділу університету — було засновано економічний факультет, який одним із перших у педагогічних навчальних закладах України започаткував підготовку вчителів-економістів, менеджерів освіти.

Відповідно до тогочасного законодавства та Національної Доктрини розвитку освіти України, Концепції розвитку економічної освіти у вищих навчальних закладах економічні знання були визнані як необхідний елемент загальної культури людини, а економічна теорія стала обов'язковою дисципліною у навчальних закладах усіх типів та рівнів. Вводилися обов'язкові навчальні дисципліни «Основи економічних знань», «Основи підприємництва» та ін., започатковувалися нові ліцеї та коледжі економічного спрямування. У всіх школах економічна теорія стала обов'язковою дисципліною, що зажадало фахівців відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня.

Реалізація програми економічної освіти в Україні була покладена не лише безпосередньо на економістів, а й на викладачів економічних дисциплін. Підготовка таких фахівців стала основним завданням діяльності економічного факультету ХДПУ імені Г.С.Сковороди. На вирішення

проблем якісної фахової підготовки висококваліфікованих економістів-викладачів економічних дисциплін була зорієнтована система навчання та виховання на економічному факультеті.

Фахівцями факультету було обґрунтовано значення та зміст економічної освіти в системі підготовки сучасної молоді до самостійного життя в складних економічних умовах, сформульовано основні компоненти змісту економічної освіти в загальноосвітніх і вищих навчальних закладах, визначено оптимальні способи їх засвоєння, розроблено засади науково-методичного забезпечення процесу економічної освіти. Теоретична й практична методологія Прокопенка І.Ф. з даного кола проблем оформилася у докторську дисертацію «Теоретичні та методичні основи економічної освіти в загальноосвітніх і професійних навчальних закладах» (1996 рік), у якій дослідник експериментально перевіряв й обґрунтував умови реалізації концепції економічної освіти, визначив критерії відбору її змісту, репрезентував систему науково-методичного забезпечення процесу економічної освіти у загальноосвітніх та професійних навчальних закладах.

Провідні професори та доценти кафедри пройшли стажування за програмою Національної Ради з економічної освіти США (1995 — 1996 роки) і, отримавши сертифікати тренерів-учителів економіки, почали здійснювати перепідготовку вчителів для викладання економіки в школі. Головним завданням кафедри стало підготувати фахівця з економічної теорії, який би був здатний успішно працювати як викладачем економічних дисциплін у закладах освіти, так і бути компетентним аналітиком міжнародного рівня, фахівцем чи керівником у різних секторах та галузях національної економіки.

Прокопенко І.Ф. також ініціював проведення на базі економічного факультету міжнародних науково-практичних конференцій «Школа і підготовка учнівської молоді до життя та діяльності в умовах

ринку» [5]. Одним із практичних наслідків цих наукових форумів стало утворення Всеукраїнської асоціації викладачів економіки. Головою її координаційної ради було обрано І.Ф. Прокопенка. Особисто ним була розроблена програма з економіки для загальноосвітніх навчальних закладів суспільно-гуманітарного профілю навчання [1, с.95–96].

Факультет і кафедра пройшли прогресивний шлях плідної цікавої роботи з талановитими студентами — успішними випускниками. Досвід підготовки фахівців спеціальності «Економіка» («Економічна теорія») за освітніми ступенями «бакалавр», «магістр» та освітньо-кваліфікаційним рівнем «спеціаліст» денної та заочної форм навчання наближається до 30 років. У доробку викладачів-економістів численні монографічні й науково-методичні видання з економічних питань, організації освітнього процесу здобувачів, практичної підготовки, написання та захисту курсових, дипломних, магістерських робіт з економічної теорії, підготовки до підсумкової атестації.

Під керівництвом І.Ф. Прокопенка авторські колективи підготували та видали значну кількість підручників, навчальних посібників нового покоління з економічних дисциплін для закладів освіти різних рівнів. У 1995 році Прокопенко І.Ф. вперше в Україні став автором експериментального підручника з основ економіки для загальноосвітньої школи «Людина у світі економіки та бізнесу», в якому представив новий варіант поєднання класичного курсу основ економічної теорії з курсом «Основи ринкової економіки та підприємництва». Також варто вказати на такі видання як: «Основи економіки. Елементарна мікроекономіка. 10 клас» та «Основи економіки. Елементарна макроекономіка. 11 клас» (1999), «Розв'язання задач з економічним змістом засобами пакету «Derive»» (2000), «Аналіз системи господарювання підприємства» (2003), «Курс економічного аналізу» (2004), «Комп'ютеризація економічного аналізу (теорія, практика)» (2005), «Аналіз фінансово-господарської діяль-

ності підприємств із застосуванням ПК» (2006), «Методика та методологія економічного аналізу» (2007), «Курс економічної теорії» (2007), «Шкільний курс економіки» (2008), «Основи банківської справи» (2011), «Бухгалтерський облік: теоретичні основи, організація та оптимізація облікових процесів» (2016), «Основні технології операцій банку» (2016), «Макроекономічний аналіз» (2017), «Основи економічної теорії» (2017), «Економічна діагностика» (2017), «Пріоритетні напрями розвитку національної економіки України в контексті глобалізаційних викликів» (2018), «Соціально-економічні умови інноваційного розвитку національної економіки України» (2018), «Педагогічні технології в підготовці вчителів» (2018), «Кредит в умовах модернізації діяльності банків» (2019), «Інноваційні методи викладання економічних дисциплін та їх використання в процесі підготовки бакалаврів і магістрів з економіки» (2019), «Аналітична економіка та макроекономічна політика» (2019), «Курс мікроекономіки. (2019), «Міжнародні економічні відносини: бакалаврський курс» (2020), Економіка, управління та право: освітньо-професійна траєкторія навчання» (2020), «Регіональна економіка: тренінг-курс» (2021), «Антикризове регулювання та стимулювання інноваційного розвитку національної економіки в умовах глобальних дисбалансів» (2022) та інші. Розроблені монографії, підручники, науково-методичні посібники та рекомендації для викладачів, вчителів, здобувачів стали джерелом організації сучасного процесу економічної освіти. Напрацювання науковців ураховані при розробці Державного стандарту загальноосвітньої школи з економіки, Концепції змісту економічної освіти в загальноосвітній школі України. Розроблена і рекомендована для використання навчальна програма з економіки для загальноосвітніх навчальних закладів суспільно-гуманітарного профілю навчання.

За роки існування економічної школи науково-дослідну діяльність у її межах здійснювали досвідчені викладачі вищої

школи, визнані науковці, завдяки зусиллям яких виховано когорту талановитої молоді, яка успішно продовжує розвідки в системі економічної науки. Основу науково-педагогічного складу інтелектуального об'єднання склали кандидати економічних наук, професори, доценти Гузенко Г.М., Ганін В.І., Кадеєва І.В., Медведєва О.В., Олійник О.В., Радченко Л.П., Слободчук М.С., Сідельнікова І.В., Шиловцева Н.В., Шкодїна Л.Г. та нове поповнення науковців-випускників економічного факультету (Гончаров Д.О., Гура А.О., Гуцан Т.Г., Зеленько О.О., Ночвіна І.О., Олійник Ю.О., Поплавський М.В., Рядинська І.А., Соляр В.В., Топчій А.С. та ін.).

Важливою формою організації наукової діяльності дослідників Школи є підготовка нових кадрів, оскільки ця діяльність припускає «виробництво» не тільки наукових ідей, а й учених, без чого неможливе саме існування науки як соціально-історичної системи [1, с.5]. Оновлення та якісне покращення складу науково-педагогічних працівників — це один з найголовніших чинників успішного виконання дослідницьких проектів різних рівнів. Під керівництвом І.Ф. Прокопенка підготовлено та захищено 14 докторських та 23 кандидатських дисертацій з проблем освіти, у тому числі економічної (Подберезський М.К., Сисоєва С.О., Штефан Л.А., Грама Н.Г., Микитюк О.М., Дзундза А.І., Гризун Л.Е., Падалка О.С., Губа А.В., Довженко Т.О., Юр'єва К. А., Пономарьова Н.О., Мкртчян О.А. та кандидатських дисертацій (Доценко О.Г., Маслов С.І., Разуменко Д.О., Чаплицька Г.В., Шпак І.О., Щербіна В.К. та ін.).

Також під його керівництвом були здійснені дослідження за держбюджетним замовленням: «Тестове оцінювання навчальних досягнень учнів і студентів з використанням інформаційно-комунікаційних технологій» (2010 рік), «Впровадження в старшій профільній школі компетентнісного навчання з використанням інформаційно-комунікаційних технологій» (2011–2012 роки), «Упровадження інноваційних технологій навчання

в загальноосвітній та вищій школі як засіб реалізації нових стандартів освіти» (2013–2014 роки) та «Універсальні навчальні дії як інноваційний засіб реалізації нових стандартів освіти» (2015 рік).

Під керівництвом представників наукової школи економіки та економічної освіти захищено більше 50-ти докторських та кандидатських дисертацій з проблематики економічної освіти та виховання, а також актуальних проблем мікро- та макроекономіки, економічної політики й державного регулювання тощо. Опубліковано монографії, підручники, навчальні посібники методичні рекомендації — більше 50, фахові статті — близько 100, у тому числі у міжнародних науково-метричних базах. Власні наукові здобутки Івана Федоровича відображені в понад 700 наукових та науково-методичних працях.

Організовано та проведено щорічні науково-практичні фахові конференції, методичні та методологічні семінари, здійснено 18 випусків фахового Збірника наукових праць ХНПУ імені Г.С. Сковороди «Економіка» за редакцією академіка І.Ф. Прокопенка. Фундатор наукової школи був також постійним членом редакційної колегії наукового видання, включеного до переліку наукових фахових видань України: «Економічна теорія: міжвідомчий науково-теоретичний журнал» (2003 — 2021 рр.), головним редактором науково-інформаційного журналу «Новий Колегіум».

Представники наукової школи продовжують активний науковий пошук, підтримуючи постійну взаємодію за угодами про співробітництво із науковцями з інших університетів, академічних, наукових установ, підприємств, наукових спільнот. Колектив успішно працює та звітує з ініціативних наукових тем «Соціально-економічні умови реалізації стратегії інноваційного розвитку економіки України» (2011–2016 рр.); «Оптимізація фінансово-господарської діяльності підприємств» (2013–2017 рр.), «Соціально-економічні умови та інноваційні чинники забезпечення економічного зростання національної економіки» (2017–2021 рр.). Представники

Школи здійснюють керівництво студентськими конкурсними науковими роботами з тем: «Нерівність у розподілі сукупних доходів населення та проблеми її вимірювання», «Проблеми та перспективи розвитку високотехнологічних галузей виробництва в Україні», «Роль технопарків у розвитку інноваційної інфраструктури національної економіки» та ін. Проводиться наукове консультування за госпдоговорами та здійснюється практичне впровадження отриманих результатів наукових досліджень: ПАТ «Харків ОНЛАЙН», ТОВ «Аркос», ТОВ «Торговий будинок «Грант», ТОВ «АГНІ ЛІМІТЕД», ТОВ «ХЕТЗ», Науково-дослідна установа «Український науково-дослідний інститут екологічних проблем» (УкрНДІЕП). Отримано 9 свідоцтв про реєстрацію авторського права на твір. Зокрема розкрито особливості державної політики щодо стабілізації основних соціально-економічних процесів у національній економіці; визначено особливості та завдання використання інструментів маркетингу в інноваційних процесах, проаналізовано ринок онлайн-освіти та її вплив на розвиток національної економіки; охарактеризовано механізми оптимізації оподаткування на мікрорівні, зокрема бюджетування як ефективного інструменту поточного планування на підприємстві; визначено роль фінансового сектору щодо забезпечення економічного зростання сучасної України; систематизовано та доведено актуальність використання методів економічної діагностики для ефективного управління та організації діяльності підприємства, а саме: визначення конкурентних позицій та культури управління, управління грошовими потоками й резервами підприємства.

Напрями сучасних наукових інтересів Школи охоплюють широкий спектр актуальних для вітчизняної економіки проблем, а саме економічні аспекти оптимізації розвитку національної освітньої системи, стимулювання ефективної діяльності промислових підприємств з інноваційними технологіями, активізація інноваційних процесів у корпоративному

секторі національної економіки, розвиток аграрного сектору національної економіки, функціонування фінансового сектору, соціальна відповідальність бізнесу в економіці інноваційного типу, аналіз впливу глобалізації на інноваційний розвиток національної економіки. Своїми стратегічними завданнями в практичній реалізації основних надбань в сучасних умовах Школа вбачає:

- удосконалення професійної підготовки вчителів економіки нової якості, які вільно володіють сучасними освітніми, інформаційними технологіями і здатні працювати в умовах нового соціального замовлення;
- забезпечення умов для отримання студентами додаткової «ринково орієнтованої» спеціальності;
- розширення сфери застосування іноземної мови професійного спрямування в освітньому процесі відповідно до вимог сучасної освіти європейського рівня.
- здійснення міждисциплінарної практичної підготовки;
- розширення застосування інтерактивних, проектних, ігрових навчальних технологій як найбільш адекватних характеру економічної освіти;
- покращення дистанційної технології навчання;
- підготовку талановитої молоді на найвищому інтелектуальному рівні у магістратурі;
- підвищення кваліфікації викладачів, орієнтація на інноваційні зміни в системі економічної освіти, використання сучасних інформаційних і комунікаційних засобів;
- розширення освітніх послуг (підвищення кваліфікації викладачів з економічних та фінансових дисциплін, перепідготовка спеціалістів з економічного фаху, консультації та тренінги для шкільних вчителів економіки з питань підготовки учнів до олімпіад, турнірів юних економістів, конкурсів).

Результати досліджень упроваджені також в навчальний процес у межах викладання таких предметів та курсів як

«Державне регулювання економіки», «Фінансова економіка», «Економіка освіти», «Управління фінансами», «Міжнародна економіка», «Фінанси підприємств», «Фінансова грамотність», «Основи споживчих знань» та ін. За цей останній період розроблено нові освітні компоненти: «Публічні закупівлі», «Стартап (власна справа в Україні)», «Бізнес-англійська та фінанси», «Медіація та комунікативний менеджмент», «Інтелектуальний бізнес», «Організація бізнесу», «Управлінська економіка», «Поведінкова економіка», «Інвайронментальна економіка», «Мова економіки: мислення, логіка, риторика», «Менеджмент ситуацій» і т. ін.

Сьогоднішнім випускникам економічних спеціальностей доводиться працювати в динамічних умовах нестабільності під впливом внутрішніх та зовнішніх викликів, вирішувати великий комплекс неоднозначних завдань. В сучасних умовах економіст повинен забезпечити реалізацію прогресивних економічних методів управління з використанням інформаційних технологій та юридичної освіченості, отримання фірмою максимального прибутку та забезпечення фінансово-економічної стійкості, вміти приймати практичні управлінські рішення. Отже, підготовка таких фахівців відбувається на стику економічних, правових наук та менеджменту. Ще за часів навчання в аспірантурі на кафедрі політичної економії Харківського державного університету імені М. Горького І.Ф. Прокопенко визначився з пріоритетним для себе напрямом наукового пошуку — управлінський аспект в економічних відносинах суспільства. Звернімося до його праць: «Про підвищення рівня управлінської праці» (1971), «Деякі питання управління суспільним виробництвом» (1972), «Удосконалення організаційних форм управління суспільним виробництвом в умовах розвиненого соціалізму» (1972), «Підвищення кваліфікації керівників кадрів — необхідна умова вдосконалення управління виробництвом» (1973), «До питання про співвідношення

економіки та права в умовах розвиненого соціалізму» (1976), «Методика викладання політичної економії у юридичному виші» (1977), «Господарська діяльність в умовах розвиненого соціалізму та її законодавче закріплення», «Законодавче оформлення господарської діяльності в суспільстві розвинутого соціалізму» (1978), «Правове регулювання господарської діяльності за умов соціалізму», «Господарське законодавство розвиненого соціалізму» (1980), «Право та економіка розвиненого соціалізму» (1980), «Економіка держави і права розвиненого соціалізму» (1981), «Посилення впливу економіки, держави та права на процес інтенсифікації суспільного відтворення в умовах зрілого соціалізму» (1982) та ін. Все це трансформувалося в його останню при житті реалізовану ідею в рамках функціонування економічної школи. Це освітня програма «Економіка, управління та право» спеціальності «Економіка», яка спрямована на формування поглиблених знань з економіки з акцентом на формування теоретичного базису, при-

кладних навичок з організації механізму функціонування, управління та правового регулювання економічних систем. Успішне завершення даної освітньої програми передбачає здатність випускника вирішувати проблеми оптимізації потоків, напрямів діяльності організації, приймати зважені управлінські рішення в умовах невизначеності та ризику, дотримання норм права [6]. Це яскравий приклад об'єднання у дії таких здавалося б розрізнених спеціальностей.

У кожному разі становлення школи як наукової течії здійснюється, коли теорія чи концепція, що розробляється школою або окремим ученим, уже достатньо оформлена, щоб бути поданою на суд наукового співтовариства [1, с.9]. Наукова школа економіки та економічної освіти І.Ф. Прокопенка довела своє право на існування й набула певної популярності в науковому світі. Теорія починає існувати й розвиватися незалежно від свого творця та утверджується як наукова економічна традиція.

Література

1. *Наукові школи Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди* : колективна монографія ; за заг. ред. акад. І.Ф. Прокопенка ; авт. колектив О.А. Андрущенко, Л.І. Білоусова, В.Я. Білоцерківський та ін. Харків : ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2014. 324 с.

2. *Микитюк О.* Вітаємо Прокопенка І.Ф. з 40-річчям науково-педагогічної діяльності й 25-річчям роботи ректором Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. URL: <http://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/biblioteka/pokazhchuk%20Prokopenko.pdf>.

3. *Бойчук Ю.* Іван Федорович Прокопенко: мислитель, учений, педагог, патріот // Прокопенко Іван Федорович, доктор педагогічних наук, професор, академік Національної академії педагогічних наук України: до 85-річчя від дня народження: біобібліографія: 1968–2021 рр. / Харків.

нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, Наук. б-ка ; [уклад. В. П. Захарченко ; наук. ред. О. Г. Коробкіна, бібліогр. ред. Т. І. Неудачина] ; 2-ге вид., доп. та перероб. Харків : ХНПУ, 2021. 93 с.

4. *Прокопенко І. Ф.* Людина у світі економіки та бізнесу : експерим. підруч. для серед. загальноосвіт. шк. / МОН України, АПН України, Харків. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків : Основа, 1995. 309 с.

5. *Прокопенко І. Ф.* Вплив ринкових відносин на формування нового економічного механізму в системі освіти // Проблеми освіти в умовах становлення ринкової економіки : зб. наук. пр. Харків : ХДПІ, 1992. С. 3–8.

6. *Економіка, управління та право: освітньо-професійна траєкторія навчання* : навч.-метод. посіб. для студ. галузі знань 05 "Соціальні та поведінкові науки" спец. 051 "Економіка" ; за ред. І. Ф. Прокопенка. Харків : Вид-во Іванченка І. С., 2020. 123 с.

11.07.2022

Відомості про авторів:

Соляр Вікторія Василівна — кандидат економічних наук, доцент; завідувачка кафедри економічної теорії, фінансів і обліку; Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; Харків, Україна; e-mail: vsolar@i.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2093-6303>; Google Scholar: <https://scholar.google.com.ua/citations?user=WpxtQtUAAAJ&hl>;

Радченко Любов Пантелеймонівна — кандидат економічних наук, доцент; професор кафедри економічної теорії, фінансів і обліку; Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди; Харків, Україна; e-mail: lpradchenko1952@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2814-915X>; Google Scholar: <https://scholar.google.com.ua/citations?hl=ru&user=RaADiVgAAAAJ>